

Панасюк Б.Я.,

доктор економічних наук,
заслужений економіст України,
академік УААН, професор кафедри
макроекономіки і державного управління
ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЯК МИСТЕЦТВО

Наводяться основні причини інфляційних процесів під кутом зору мистецтва державного регулювання. Зокрема, перевага політики монетаризму над політикою кейнсіанства; недостатня ув'язка зростання грошової маси з інвестиціями в реальну економіку; недоліки у виконанні деяких функцій держави щодо соціально-економічного розвитку; некомплексне застосування економічних і правових підойм у державному регулюванні; значний розрив у зростанні реальної заробітної плати та продуктивності праці.

The author treats of the main reasons of inflation processes from the point of state regulation art: in part, the advantage of monetary policy over Kainsian policy; insufficient tying of money mass increase with investments into real economy; drawback in the execution of some functions by the state concerning socioeconomic development; non-complex application of economic and legal levers in the state regulation; and also the considerable gap in the rise of real wages and labor productivity.

Політика монетаризму, яка панує в ідеології української управлінської системи з часів проголошення незалежності, на відміну від кейнсіанської політики передбачає, що виконавча влада першочергове значення надає зростанню попиту. Треба визнати, що кожен уряд нерідко є заручником ідеології монетаризму, збільшуючи різноманітні виплати безвідносно до виробництва вітчизняних товарів і послуг. І тепер за це доведеться дорого заплатити.

За висновками експертів, ні в Мінпромполітики, ні в Мінагрополітики не знають достеменно, як збільшити товарну пропозицію. А інакше й бути не могло, адже не влада, а бізнес вносить свої корективи, які галузеві управлінські структури здебільшого не можуть змінити. Скажімо, більшість нафтопереробних заводів в Україні не працюють під різними приводами: ремонт, реконструкція, відсутність сировини, взагалі виведення з ладу більшості ліній тощо. Зменшується виробництво нафтопродуктів, що негативно позначається на реалізації соціально-економічної політики виконавчої влади. Найбільше потерпає сільське господарство, яке не забезпечується паливом, що призводить до недотримання термінів сівби, збирання й переробки сільськогосподарської продукції, а отже до зниження ефективності виробництва всього аграрного сектору економіки.

Водночас процес наближення до європейських стандартів вимагає від влади підвищення соціальних виплат. До того ж Національному банку, за словами його голови, довелося викупити 5 млрд дол. США, що в кінцевому підсумку істотно

збільшило в обігу грошову масу. В результаті нечувано швидкими темпами зростає монетизація економіки. Так, динаміка грошової маси від ВВП у 1992 році становила 12,1 %, у 2000-му — 18,9 %, у 2005-му — 44,0 % і в 2007-му — 55,6 %. Розрахунки показують, що у 2007 році збільшення грошової маси відбулося переважно в другій половині року, тому й темпи інфляції почали зростати в IV кварталі того року. Динаміка ВВП свідчить, що грошової маси, тобто кредитів і готівки, на початку 2007 року було достатньо з незначним зростанням.

Подібна ситуація зумовила скорочення пропозиції товарів і послуг та непомірне зростання попиту. У I кварталі 2008 року пропозиція товарів і послуг окремих галузей промисловості, сільського господарства й торгівлі скоротилася, відповідно, на 25 %, 60 % і 32 %, а грошова маса, внаслідок підвищення соціальних виплат, зросла на 45 % проти 15,5 % у I кварталі 2007-го. Це і є основною причиною інфляції та зниження життєвого рівня населення.

За таких обставин виконавчій владі складно уповільнити інфляційні процеси. На 2008 рік уряд передбачає інфляцію в межах не вище 15,3 %, хоча уже в I кварталі вона сягнула 9,7 %. Разом із тим прості розрахунки показують, що зниження вітчизняної товарної пропозиції, зростання соціальних виплат і стимулювання різних політичних процесів можуть спровокувати інфляцію понад 20 %. Таким чином, проблема інфляції — це зниження пропозиції вітчизняних товарів при значному зростанні попиту внаслідок збільшення грошової маси не через інвестиції в матеріальне виробництво, а за рахунок прямих виплат для придбання товарів і одержання послуг, яких немає. Але чому українське суспільство не може вибратися з високої інфляції й гіперінфляції?

Відомо, що неодмінною об'єктивною умовою в усіх споріднених галузях мистецтв є дотримання пропорцій світла та кольорів живопису; глибини думок і свіжості слова поезії; розмірності і пропорційності архітектури; яскравості ліній і випуклості скульптури; ритмічності й мелодійності музики. Окремі частини за певного співвідношення становлять єдине ціле в його об'єктивній гармонії. Без таких пропорцій у формуванні цілого мистецтва немає. Отже, праця конкретного політика чи урядовця, який займається державним регулюванням як важливою складовою управлінської діяльності, на думку древніх, подібно до роботи лікаря, архітектора, композитора, художника, буде ефективною лише тоді, коли він нічого не пропускає зі всього можливого¹.

Подібна гармонійна єдність потрібна в усіх сферах суспільного життя людини, в тому числі й управління на рівні держави як важливого засобу організації величезного числа окремих фізичних і юридичних осіб з погляду єдиного цілого. Щоб досягти гармонії в суспільстві, державне управління має ґрунтуватися на таких позиціях: здійснення виконавчою владою своїх функцій, а приватними власниками своїх у єдиному правовому полі; уникнення конфліктів,

¹ *Аристотель* Сочинения: В 4-х т., Т. 2. — М.: Мысль, 1978, — С. 351.

досягнення порозумінь у політичному й соціально-економічному житті країни; формування здорових ринкових відносин; пріоритетне розв'язання соціальних завдань.

Ринкова економіка містить сукупність ознак системи, таких як велика кількість суб'єктів ринкових відносин; вільний доступ усіх учасників до ринку; наявність в учасників ринкових відносин комерційної інформації; абсолютна мобільність усіх видів ресурсів; вільне підприємництво, ціноутворення, справедлива конкуренція; оптимальний рівень інфляції, безробіття й монополізму. Механізм ринку безжалюї, він покликаний стимулювати освоєння науково-технічних досягнень, зниження затрат, підвищення якості, орієнтувати потоки інвестицій і ресурсів у потрібне русло, здійснювати селекцію, вибраковувати тих, хто не здатний або не може вести на належному рівні доручену справу.

Проте, як свідчить багаторічна практика розвинутих країн, ідеального ринкового середовища не існує. Однак попри певні недоліки ринок діє, поєднуючи інтереси споживачів і виробників, змушує їх працювати, орієнтуючись один на одного. Відбувається це переважно природним шляхом, без команд і наказів. Звільняючись від адміністративних відносин із юридичними й фізичними особами та переходячи до регулювання соціально-економічних процесів, держава докорінно змінює свої функції.

Розглядаючи таку важливу складову державного управління, як державне регулювання, передусім потрібно чітко окреслити функції держави в умовах ринкових відносин. До її постійних економічних функцій належать:

1) постачання економіці необхідної кількості “центральної” грошей. Держава є монополістом та протистоїть великій кількості покупців, що створюють попит на гроші. Головна роль у виконанні цієї функції відводиться Національному (централізованому) банку, діяльність якого контролюється державою;

2) задоволення потреб населення у благах і послугах, які кожен повинен одержати порівну. У світовій економічній науці і практиці такі блага й послуги іменуються чистими суспільними товарами. Це національна оборона, державне управління, охорона громадського порядку, єдина енергетична система, фундаментальна наука тощо. Зауважимо, що є товари, які мають ознаки загальносуспільних і приватних товарів, приміром вища освіта, котра може бути й державною, і приватною. Те саме стосується й охорони здоров'я;

3) охорона навколишнього середовища, соціальний захист і забезпечення окремих верств населення, перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетний механізм. Тут можливі адміністративні заходи: експертиза інвестиційних проектів щодо їх екологічної безпеки, припинення застосування технологій, шкідливих для здоров'я людини, закриття шкідливих виробництв; консервація частини національних ресурсів та заборона їх комерційного освоєння тощо. Виконання державою цієї функції не суперечить принципам ринку, оскільки надає можливість зробити те, що йому не під силу, але в чому в людей є потреба.

При цьому слід наголосити: якби всі інші проблеми життєдіяльності суспільства розв'язувалися за ринковими законами, в участі держави в соціально-економічних процесах не було б потреби. Але в усіх державах, особливо тих, які перебувають на етапі переходу до ринкових відносин, є чимало проблем, що не вирішуються з допомогою об'єктивних законів і практичних механізмів, або коли вирішуються, то є досить болючими для суспільства. З огляду на це, виникає необхідність у державному втручанні, інтервенції в соціально-економічні процеси, окрім зазначеного у перших трьох функціях. Саме подібна необхідність породжує потребу виконувати й четверту функцію у сфері соціально-економічного розвитку країни;

4) регулювання протягом певного періоду здебільшого тих соціально-економічних процесів, які притаманні ринку. Держава виконує цю функцію в розширеному обсязі на перехідному етапі, але в міру вдосконалення і становлення ринкових відносин державне регулювання цих процесів поступово звужуватиметься. Коли ринок досягне високого рівня розвитку й ефективно впливатиме на суспільство з допомогою своїх законів, держава регулюватиме лише ті процеси, які негативно впливають на людину й довкілля або щодо яких ринкові закони не спрацьовують.

Виконуючи свої функції в соціально-економічному розвитку, держава виступає стабілізуючим фактором суспільного розвитку в цілому. Вона стає впливовим суб'єктом ринкових відносин — виробником, споживачем, покупцем, продавцем, інвестором, кредитором, боржником.

Отже, основним завданням держави як надбудови суспільства є створення сприятливих умов для всіх учасників ринкових відносин. З цією метою, шляхом втручання, інтервенції в соціально-економічні процеси в суспільстві, держава застосовує не так прямий, як опосередкований вплив. Виконавча влада, у свою чергу, використовує економічні, правові й адміністративні підйоми впливу на соціально-економічні процеси, що і становить сутність державного регулювання економіки. До основних сучасних економічних, правових і адміністративних підойм належать ціни, податки, проценти, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, квоти, ліцензії, держзамовлення, субсидії, норми, нормативи, стандарти, санкції, антимонопольні закони.

Економіка країни здатна ефективно функціонувати в тому разі, коли державне регулювання здійснюється з огляду на те, що держава може розвиватися як самоналагоджувальна система під дією об'єктивних законів, а також враховує існування індивідуальних намірів, думок, настроїв, довіри й моральних обов'язків кожного члена суспільства. Формування взаємозв'язку державного регулювання, економіки як саморегулюючої системи й індивідуальних потреб кожного громадянина є вищою функцією держави та мистецтвом спеціалістів, які займаються цією справою.

Перехідний період до ринкових відносин у нашій країні характеризувався досить значними недоробками у цій творчій справі. Якщо подивитися, як виконувалися державою її основні функції, то можна сказати: здебільшого негативно.

Так, відповідно до першої функції, держава забезпечує економіку грошовою масою у вигляді готівки і кредитів. Грошова маса для економіки — те саме, що мастило для двигуна автомобіля. Економіка не буде розвиватися належним чином подібно до того, як автомобіль не може рухатися без мастила. Наповнення грошовою масою економіки має свої нормативи: потреба у грошах становить не нижче 75—80 % до ВВП. І якщо грошової маси не вистачає, економіка не розвиватиметься. На жаль, наша економіка так і не дійшла до норми потреби в грошових коштах, яка становила у 1992 році 12,1 %, а у 2007-му — 56 %. Основна біда в тому, що поповнення грошової маси здійснюється за методом монетарної системи, що спричиняє інфляційні процеси. Ось так виконує держава свою першу економічну функцію впродовж сімнадцяти років.

А що стосується другої функції — вона також не виконується на належному рівні. За всі роки незалежності становище армії навіть погіршилося, не відповідає жодному параметру європейських нормативних документів. Охорона громадського порядку доведена до критичного стану, на дорогах гине людей більше, ніж під час воєнних подій. Ще гірша ситуація склалася з єдиною енергетичною системою, яка принаймні в перехідний період має перебувати у віданні держави. Натомість увесь енергетичний комплекс країни розпроданий і тепер залежить від приватних власників. Крім того, фундаментальна наука, яка повинна в достатній мірі фінансуватися й підтримуватися державою, у повному занедбанні.

Третя постійна функція виконується державою в тому обсязі, у якому це можливо з огляду на економічний стан розвитку, помилки минулого, а особливо глобальні кліматичні зміни. Низький рівень економічного розвитку не дає змоги вживати заходи, спрямовані на охорону довкілля, соціальний захист. Ті люди, які втратили після 1991 року роботу, медичне обслуговування, особливо в сільській місцевості, пенсії, заощадження, нарешті спокій (а їх більшість), так і залишаються незахищеними. Молодь виїжджає за кордон, смертність перевищує народжуваність. Понад 30 тис. невеликих і середніх річок зникли, великі ріки забруднені, внаслідок невмілого використання в минулому мінеральних добрив і різноманітних хімічних речовин якість води в колодязях сільської місцевості значно погіршилася; необдумане використання пластмаси, яка не горить і не піддається перетравленню навіть анаеробними й аеробними бактеріями, призвело до забруднення всієї території країни. Ось так виконує держава свою функцію щодо захисту природи та людини.

Розглянемо виконання державою її четвертої функції, що, на нашу думку, виконується не краще від інших функцій з ряду причин.

Передусім у країні, яка після 1991 року була змушена переходити до ринкових відносин, майже ніхто не знав, що це таке. Довелося самотужки обирати основи побудови таких відносин. Світова практика й наука виробили низку підходів, серед яких ідеології, або теорії, монетаризму та кейнсіанства. Що собою являють ці ідеології і в чому полягає їхня сутність?

За кейнсіанською теорією коливання сукупних затрат впливають, у першу чергу, на виробництво й зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на основі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту й державних витрат. Усі ці чотири основних фактори є об'єктами державної економічної політики та перебувають під постійним впливом держави. Особливістю даної теорії є те, що, згідно з нею, ринок сам по собі не забезпечує економічної стабільності, а тому держава може й зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки та пом'якшенні економічних спадів і піднесенень. Для цього необхідно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно, тобто творчо, використовуючи економічні, правові й адміністративні підйоми.

Кейнсіанська концепція базується на макроекономічному підході, який оперує такими категоріями, як дохід, інвестиції, кількість грошей у обігу, споживання, заощадження, зайнятість, відсотки на кредити, розвиток регіонів, стимулювання науково-технічного прогресу, та враховує їх взаємозв'язок. Це можливо тому, що навіть незначна частина грошової маси в економіці спрямовується переважно не в готівкову форму.

Теорія монетаризму виходить із протилежних позицій. Концепція монетаристів зводиться до того, що, по-перше, система вільного ринку забезпечує високий ступінь макроекономічної стабільності на основі конкуренції за умови, що держава не втручається у функціонування економіки; по-друге, коливання сукупних витрат впливає на ціни продукції й ресурсів, а не на рівень виробництва та зайнятості. Головним завданням монетарної політики є стимулювання сукупного попиту — кінцевої ланки монетарної трансмісії, початковою ланкою якої виступає пропозиція грошей. Таким чином, гроші є засобом реалізації сукупного попиту: що вищий сукупний попит, то більше коштів для його реалізації вимагають економічні агенти й то більшу кількість грошей має пропонувати економіці центральний банк. У результаті зростає ВВП, але водночас значно підвищуються ціни.

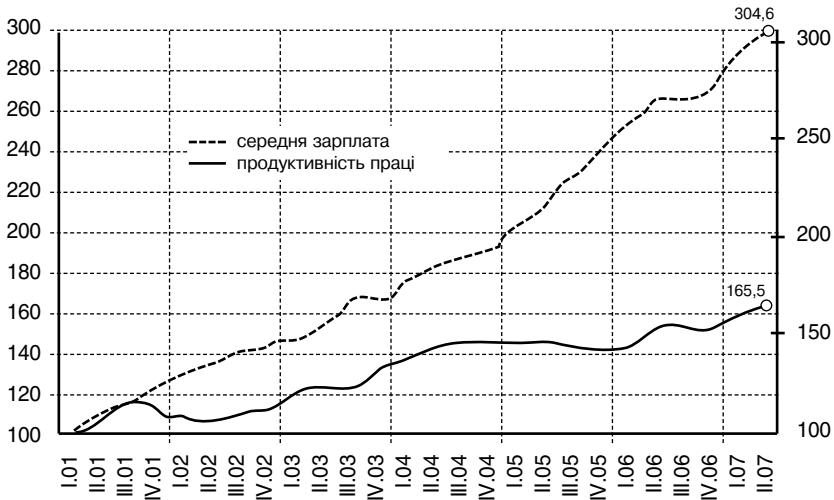
Монетаристи вважають, що втручання держави у визначення мінімальних ставок заробітної плати, підтримку цін на сільськогосподарську продукцію, законодавство про монополії, фінансово-бюджетну і грошово-кредитну систему тощо посилює негнучкість цін і заробітної плати. Отже, концепція монетаризму розглядає економіку переважно як саморегульовальну систему, в якій нормальне функціонування економіки забезпечується без втручання держави.

То на якому ж підґрунті мають будуватися ринкові відносини? Ще на початку перехідного періоду до ринкових відносин нашої державі нав'язали механізм державного регулювання з допомогою методів, на основі монетарної теорії. Владі молодій державі було однаково, адже ніхто зі спеціалістів державних установ, за винятком окремих науковців, не знав, як управляти в умовах ринку, на яку спиратися теорію. Тому сталося так, як пропонували так звані консультанти звідусіль, — було обрано монетарну теорію.

Ми взяли на озброєння монетаристську ідеологію, притаманну виключно стабільній економіці з розвинутими ринковими відносинами. Несміливі заклики деяких учених не дивитися на розвинуті країни як еталон у всьому, оскільки до них ще треба йти і йти, не мали успіху, а тим більше підтримки. З того часу державні установи поступово привчалися, зважаючи на поради з-за кордону, використовувати монетарну концепцію в державному управлінні. І що з цього вийшло?

На матеріальне виробництво до сьогодні ніхто не звертає уваги, воно не розвивається, а потреби в більшості товарів задовольняються шляхом їх увезення. Таким чином, українці фактично працюють на іноземних товаровиробників. Збільшуючи попит, влада досягає зростання матеріального виробництва, але не всередині країни, а за кордоном. Тому українці стають найманцями іноземного капіталу, зокрема ми підтримуємо виробництво автомобілів, харчових продуктів, різноманітних харчових добавок, товарів широкого вжитку. Скажімо, для солодоців завозяться не тільки кава й какао, але й цукор і молоко, які споконвіку вироблялися на українській землі.

Унаслідок монетарної економічної політики в Україні зарплата зростає, що не так уже й погано, зате продуктивність праці помітно відстає (рис. 1).

Джерело: ДКС, розрахунки НБУ.

Рис. 1. Динаміка середньої реальної заробітної плати та продуктивності праці (сезонно скориговано)

Тобто скоро ні з чого буде виплачувати не лише зарплату, а й пенсії, але ніхто із політиків не наважиться здійснити конкретні рішення.

Монетарна теорія не придатна для української економіки з ряду причин. І найголовніша з них полягає в тому, що після директивного управління економіка нашої країни залишилася недорозвинутою, особливо технологічно, а тому

потребує значних прямих інвестицій у реальну економіку, в новітні технології, які забезпечили би переважаче зростання продуктивності праці над темпами підвищення заробітної плати. А поки що зарплата зростає, бо нею опікується влада, а про продуктивність праці ніхто й не згадує. І ось чому. Підвищуючи попит відповідно до основного закону ринкової економіки, влада розраховує, що ринок самотужки збільшить пропозицію за рахунок зростання обсягів виробництва, як передбачає монетарна теорія.

Подібне державне регулювання, коли надія покладається на зростання інфляції, навіть помірно для забезпечення збільшення попиту, який, у свою чергу, зумовить зростання виробництва, вкрай помилкова для української економіки. По-перше, теорія монетаризму працює тоді, коли діє сталий механізм ринкових відносин, якого в нас ще немає. По-друге, українська економіка від самого початку перехідного періоду до ринкових відносин здійснює державне регулювання, спираючись на монетарну теорію, тоді як вітчизняна економіка потребує кейнсіанської теорії, яка передбачає зростання матеріального виробництва. І ось результат: останніми роками українська реальна економіка котиться вниз, увозиться товарів значно більше, ніж вивозиться (рис. 2).

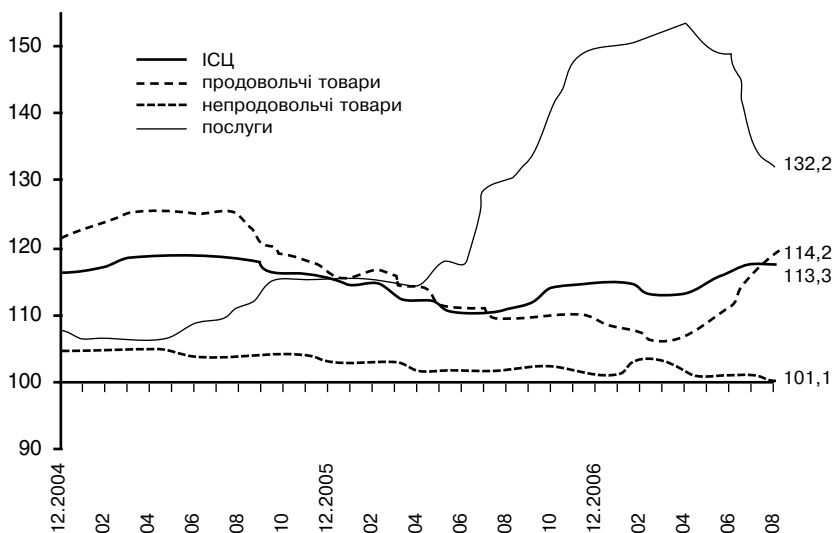

Рис. 2. Динаміка виробництва товарів, послуг і цін за 2004–2006 роки

Усе відбувається саме так, як і має за монетарної політики, — зростання сукупного попиту обертається збільшенням реального ВВП та цін. Разом із тим глобалізаційні процеси і світовий ринок роблять свою справу. Так, відомо, що джерелом підвищення сукупного попиту виступає дохід, одержаний внаслідок розподілу й перерозподілу ВВП, виробленого на попередніх етапах економічного кругообігу. Національні економічні агенти в цьому перерозподілі якраз беруть невелику участь, що і стримує створення сукупного попиту, здатного збільшити реальний ВВП.

Українська економіка зростає переважно не за рахунок національного виробництва продовольчих і непродовольчих товарів, яке невпинно зменшується, а завдяки наданню різноманітних послуг, обсяги яких також мають тенденцію до зниження (рис. 2).

Підвищуючи зарплату й пенсії, ми збільшуємо попит на різноманітні товари та послуги, але не вітчизняного виробництва, бо вони відсутні, а іноземного. Навіть відпустку українці проводять за кордоном, і таких більшість, оскільки належних вітчизняних послуг у нас немає. Про це відомо всім, але для виправлення ситуації нічого не робиться.

Ось чому, збільшуючи сукупний попит за рахунок зростання зарплати та пенсій, українські політики насправді підвищують сплатоспроможність населення, стимулюючи тим самим виробництво, та, на жаль, не національне, а розвинутих країн Європи й Америки. Країна реалізує на світовому ринку переважно сировину, а готову продукцію, вироблену з вітчизняної сировини на основі високих технологій, завозять із-за кордону. Від черевиків і ковбас до мерседесів і верстатів — скрізь чужі товари. Це яскраво простежується з допомогою торговельного балансу. Наприклад, за 9 місяців 2007 року обсяг експорту товарів зріс на 27,4 %, а імпорт — на 31,9 %. Таке співвідношення створило від'ємне сальдо торгівлі товарами й послугами, яке становить за цей період 3,8 млрд дол. США.

Проведення в Україні монетарної економічної політики спричинило викривлення: у прогнозних розрахунках макроекономічних показників на 2008 рік номінальний ВВП зростає на 6,8 %, а споживчі ціни — на 9,6 %. Враховуючи значне збільшення грошової маси, тобто кредитів і готівки, темпи зростання споживчих цін неодмінно будуть реально скориговані в бік підвищення, оскільки лише за 10 місяців попереднього року вони збільшилися на 11,7 %.

Є всі підстави вважати, що попередження про значні темпи інфляції в поточному 2008 році мають під собою реальну основу. Чому? Монетарна політика не може ставити цілі, які суперечать об'єктивним законам ринку, а тому державне регулювання соціально-економічних процесів майже відсутнє, а коли воно здійснюється, то лише у вигляді імітації. Отже, вітчизняне виробництво скорочується; власних джерел для створення збалансованого сукупного попиту недостатньо через високий рівень безробіття та низьку динаміку зростання ВВП.

Постає питання, де беруться ресурси для обіцяного підвищення зарплати, а також зростання доходів для великих бізнесових структур? Це державна таємниця, але нерідко можна почути, що влада, яка прийшла на зміну іншій, критикує своїх попередників за одержані великі кредити з-за кордону. Це і є ресурс для виконання обіцянок політиків, розраховуватися за який з іноземними позичальниками будуть наступні уряди й покоління українців.

Основна причина зростання інфляції у 2008 році була закладена ще в попередні роки. Так, у 2007-му спостерігалось істотне збільшення так званих монетарних агрегатів: за січень—жовтень монетарна база (грошова маса) зросла на 34 %

проти 6 % у 2006 році, збільшилися й обсяги готівки в обігу за цей період на 32 % проти 6 % у попередньому році. У прихильників монетаризму виникає запитання, куди спрямовано величезні кредити й готівку, що збільшили грошову масу та, звичайно, попит? Відповідно до монетарної теорії, на зростання попиту (особисте споживання), тобто у виробництво не потрапило нічого. Звідси і зростання інфляції, що перевищує її оптимальний рівень, як неминучий наслідок цілеспрямованого збільшення сукупного попиту. Таким чином, у цілому сучасна інфляція є результатом політичної спекуляції починаючи з 2005 року.

Отже, забезпечення грошовою масою економіки (перша функція держави) має два суттєвих недоліки, які гальмують зростання економіки, з одного боку, а з другого — зумовлюють підвищення інфляції. Перший недолік полягає в тому, що за сімнадцять років незалежності так і не вдалося забезпечити економіку грошовою масою на нормативному рівні в межах 80 % ВВП. За таких умов динаміка розвитку економіки об'єктивно не може бути ефективною, а тому прогнози політиків, як свідчать дані, не справджуються. Другий недолік зумовлений тим, що навіть незначне зростання грошової маси, тобто збільшення кредитів і готівки в обігу, спрямовується не в реальну економіку, зокрема у виробництво, а на оплату праці без взаємоузгодження з її продуктивністю.

У документах виконавчої влади щодо соціально-економічного розвитку взагалі відсутня залежність доходів населення від матеріального виробництва та продуктивності праці. З офіційних джерел можна дізнатися, що підвищення споживчого попиту відбувається за рахунок зростання реальних доходів громадян і середньомісячної зарплати. У свою чергу, на збільшення доходів впливає як динамічне зростання доходів трудової діяльності, так і соціальні виплати та інші соціальні трансферти.

Саме через ці недоліки Україна не має перспективного плану соціально-економічного розвитку, який практично неможливо розробити на основі монетарної концепції державного регулювання економіки в умовах відсутності розвинутих ринкових умов. А ті прогнози, що іноді оприлюднюються, ніколи не справджуються, постійно змінюються й не впливають на ефективність державного управління. Інша річ, коли влада може економічними і правовими підйомами впливати на динаміку реальної економіки, а це можливо, якщо державне регулювання здійснюватиметься на основі кейнсіанської концепції управління.

А поки що в більшості членів суспільства, які не бачать реальних результатів управлінської діяльності державних структур, виникає незадоволення, а отже втрата інтересу до того, що відбувається в суспільстві. У цьому контексті можна зазначити, що надія на ринок стає істотним фактором поглиблення кризових явищ на селі, втрати довіри до землі жителями села, які не бачать її цінності та можливості користуватися її плодами. Чимало колишніх колгоспників воліли би повернутися до старих порядків у сільському господарстві. Ось ціна неефективного державного управління, недостатнього виконання державою своїх функцій унаслідок невмілого вибору концептуальних основ державного регулювання.

Ми повинні усвідомити, що причиною зазначеного є, передусім, застосування в державній політиці й управлінській сфері монетарної теорії державного регулювання економіки. Кожна партія, що приходить до влади, намагається продемонструвати свою “турботу” про добробут людей, які її обрали, от лише робиться це на основі монетаризму. А якби влада дотримувалась кейнсіанської теорії, яка виходить з підвищення грошової маси для економіки не за рахунок зростання зарплати, що зумовлює підвищення попиту, а через інвестиції в реальну вітчизняну економіку, держава була б забезпечена фінансовими ресурсами для підвищення зарплат, збільшення надходжень до бюджету, а в кінцевому підсумку й добробуту населення.

Керуючись монетарною теорією державного регулювання економіки, державні органи постійно допускають відхилення від потреб суспільного виробництва, внаслідок чого виникає суперечність між індивідуальними й суспільними потребами, тобто між частинами та цілим, що йде всупереч законам природи. І для підтвердження висловленої тези можна навести багато доказів. Скажімо, використання монетарної концепції для державного регулювання не дає владі змоги впливати на розширення сфери виробництва, що обмежує можливості для створення робочих місць. У зв'язку з цим будь-які обіцянки політиків під час виборчих перегонів створити мільйони робочих місць не реальні в принципі та є нім чим іншим як популізм.

Яскравим прикладом впливу положень монетаризму може бути сучасна вища освіта. Відповідно до основного закону ринкової економіки, попит і пропозиція відіграють важливу роль у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в освіті. Так, найбільш престижною чомусь вважається економічна та юридична освіта. Тому зараз бракує інженерів, конструкторів, немає працівників із середньою технічною освітою, висококваліфікованих фахівців вищого розряду. Зокрема, припинено літакобудування, бо галузі не вистачає інженерів і конструкторів, а надто спеціалістів вищого розряду.

Для суспільного виробництва, розвитку соціально-економічної сфери потрібні всі спеціальності у відповідному співвідношенні. Наведення порядку саме в цій сфері — прерогатива держави. Щоб не допустити такого протистояння частин і цілого потрібні не тільки економічні і правові, а й адміністративні важелі.

Треба також зауважити, що нестача знань зараз часто компенсується можливістю вступити у вищий навчальний заклад на платній основі, пройшовши співбесіду, або нарешті навіть купити диплом. Аби задовольнити величезний попит на престижні спеціальності, зростає пропозиція — відкриваються нові приватні університети, розширюється прийом за плату в державних ВНЗ. І знову виникає суперечність між частинами й цілим, а тому в управлінській сфері треба орієнтуватися не так на індивідуальний, як на суспільний попит.

Окрім зазначеного важливим є й те, що з початку входження в ринкові відносини, некоректно, а головне не комплексно, використовуються економічні підйоми

впливу на соціально-економічні процеси: фінансово-кредитна система не узгоджена із соціально-економічними прогнозами і планами; податкова система не відповідає рівневі розвитку економіки країни в цілому та сфери бізнесу зокрема; практично не узгоджуються між собою на законодавчому й виконавчому рівнях економічні та правові важелі.

Законодавча й виконавча влада не сприяють ефективному регулюванню економіки, оскільки увага майже спочатку створення ринкового середовища сконцентрована переважно на державному бюджеті, тоді як левава частка фінансових ресурсів залишається поза увагою. При цьому не враховується те, що бюджет є лише частиною фінансових ресурсів усіх секторів економіки країни, централізованих державою, а тому бюджет і кредитно-касовий план мають розроблятися відповідно до величини ВВП, яку можна визначити виключно на основі глибоких прогнозних розрахунків відповідно до економічного плану держави. Вимоги монетарної політики здебільшого зведено до примітивного, без методики і практики, спрощеного розрахунку найважливіших макроекономічних показників, які вкрай потрібні для формування бюджету та кредитно-грошової емісії.

Особливо багато закидів до податкової системи, яка застосовується в українській практиці. Після 1991 року податкова політика формується приблизно в такий спосіб: “Оскільки в умовах глобалізації потреби визначаються можливостями не національної, а світової економіки, то податковий коефіцієнт на рівні 30–35 % свідчить про те, що, акумулюючи таку частку ВВП, українська держава не може задовольняти потреби своїх громадян у суспільних благах на сучасному рівні”². У подібній політиці закладено суперечності, які полягають в тому, що податки тільки тоді позитивно впливають на соціально-економічну динаміку, коли виконують свою стимулюючу функцію, а не деструктивну, в разі виконання ними суто фінансових функцій.

Позитивний вплив податків проявляється за умови, коли кожен підприємець спроможний за рахунок власного прибутку здійснювати не лише просте, а й розширене відтворення виробництва, має можливість збільшувати свої доходи. Деструктивна функція податків проявляється в тому разі, коли держава під гаслом зростання платежів до бюджету не враховує виробничих і особистих інтересів підприємців. Саме ці фактори сприяють свавіллю у сплаті всіх податків, особливо ПДВ, коли з метою ухилення від їх сплати за однією й тією самою адресою в центрі Києва реєструвалося 4700 підприємств³.

Незважаючи на опір платників, податкова поліція одразу після проголошення незалежності майже половину ВВП акумулювала в бюджеті: у 1992 році — 38,5 %, 1993-му — 46,1 %, 1994-му — 51,4 %, 1995-му — 50,4 %, 1996-му — 51,4 %, 1997-му — 51,4 %, 1998-му — 51,4 %, 1999-му — 51,4 %, 2000-му — 51,4 %, 2001-му — 51,4 %, 2002-му — 51,4 %, 2003-му — 51,4 %, 2004-му — 51,4 %, 2005-му — 51,4 %, 2006-му — 51,4 %, 2007-му — 51,4 %, 2008-му — 51,4 %, 2009-му — 51,4 %, 2010-му — 51,4 %, 2011-му — 51,4 %, 2012-му — 51,4 %, 2013-му — 51,4 %, 2014-му — 51,4 %, 2015-му — 51,4 %, 2016-му — 51,4 %, 2017-му — 51,4 %, 2018-му — 51,4 %, 2019-му — 51,4 %, 2020-му — 51,4 %, 2021-му — 51,4 %, 2022-му — 51,4 %, 2023-му — 51,4 %, 2024-му — 51,4 %.

² Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: У 6 т., Т. 3. — К., 2004. — С. 21.

³ Газета “Дзеркало тижня” від 14 вересня 2002. — С. 9.

1997-му — 47,5 %, 1998-му — 46,6 %, 1999-му — 42,1 %, 2000-му — 37,8 %, 2001-му — 34,4 %, 2002-му — 34,5 %. Як бачимо, в Україні спостерігалось зниження податкового коефіцієнта з високого рівня до нижчого, чого не було у світовій практиці, а це не тільки дуже негативно відбилосся на динаміці реальної економіки, а й підірвало основи соціальної та фінансово-кредитної сфер.

Натомість у 13-ти західноєвропейських країнах податковий коефіцієнт у середньому зростає: 1965 рік — 28,9 %, 1970-й — 33,3 %, 1980-й — 36,5 %, 1990-й — 41,9 %, 2000-й — 42,1 %, 2002-й — 42,2 %⁴. Ряд країн у 1965 році розпочинали з податкового коефіцієнта, значно нижчого від середнього, а саме: Іспанія — 14,7 %, Греція — 20,6 %, Ірландія — 24,9 %. Жодна з розвинутих країн у 1965 році такого рівня податкового коефіцієнта, як Україна у 1992 році, — 38,5 %, коли її економіка перебувала на початковому етапі перехідного періоду до ринкових відносин, не застосовувала. Якщо нині в розвинутих європейських країнах за п'ять років (1965—1970) податковий коефіцієнт підвищився на 4,4 пункту, то в нас тільки за два роки (1992—1994) — на 12,9 пункту. Враховуючи високий початковий рівень податкового коефіцієнта (38,5 %) й семимильні кроки зростання, неважко уявити неймовірно потужний тиск на економіку країни в цілому й окремих товаровиробників зокрема.

Як розпочинали збирати податки в теперішніх розвинутих країнах світу? З низьких податків, які давали помірний податковий коефіцієнт: після 1933 року у США — 8—10 %, у повоєнний період у Німеччині та країнах Скандинавії — 10—12 %. Поміркованість такої податкової політики полягає в тому, що лєвова частка створеної доданої вартості залишалася для простого й розширеного відтворення. У міру зміцнення економіки податковий коефіцієнт має об'єктивну тенденцію до повільного зростання, створюючи умови, за яких платники податків не ухиляються від добровільного відчуження результатів власної праці. Помірне і плавне зростання податкового навантаження на суб'єкти ринкових відносин — єдиний спосіб запобігти появі тіньових доходів.

Подібний підхід практикується в європейських країнах із розвинутою економікою: за 37 років (1965—2002) податковий коефіцієнт плавно зріс на 13,3 пункту, а в Україні, як ми вже зазначали, за два роки — на 12,9 пункту. Якби про нашу дійсність дізнався Арістотель, він сказав би, що українські збирачі податків діють як ремісники, прагнучи якомога більше забрати. Натомість, пояснив би він, вони не володіють мистецтвом, як це зробити, щоб розвивалось виробництво, а платники не уникали сплати податків⁵. За нашими розрахунками, в 1994—1997 роках для сплати податків чимало підприємств витрачали 100—105 % одержаної річної суми прибутків, тобто держава забирала обігові кошти в підприємців, що означало скорочення виробництва.

⁴ Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: У 6 т., Т. 3. — К., 2004. — С. 22.

⁵ *Арістотель* Сочинения: В 4-х т., Т. 1. — М.: Мысль, 1976. — С. 66.

Реальний сектор виробництва, рятуючись від податкових ремісників, спрямовував свої доходи в тінь, що офіційно визнавалося владою. Президент Л. Кучма писав що “майже 11 тис. підприємницьких структур в Україні, насамперед ті, які працюють на ринку газу, нафтопродуктів, електроенергії, металу, хімії, цукру та спирту, тобто там, де обертаються величезні кошти, взагалі не сплачують податки”⁶. Результатом невмілого застосування такої економічної підйоми, як податки, стало катастрофічне зниження рівня життя населення за 1992—1997 роки, зокрема реального споживання домашніх господарств на 58,4 %, реальних грошових доходів на 64,0 %.

Отже, використовуючи податки, так само як і інші економічні та правові підйоми, треба найперше визначити сутність їхнього призначення, іншими словами “те, заради чого”⁷ вони застосовуються. Наприклад, в незалежній Україні податки завжди застосовувалися з однією метою — наповнення місцевих і державного бюджетів. Як це відбивається на виробництві — основному джерелі збільшення ВВП, як розв’язуються завдання щодо зростання робочих місць у виробничій і невиробничій сферах, як це впливає на соціальний рівень населення — збирачів податків, складається враження, не цікавить. Подібне відбувається і при застосуванні інших економічних і правових важелів.

Зважаючи на викладені думки щодо регулювання економіки як важливої складової державного управління, можна зробити ряд висновків. По-перше, для передічного періоду державне регулювання економіки має ґрунтуватися на кейнсіанській концепції. Проте, враховуючи, що з часу входження в ринкові відносини на озброєння взято монетарну концепцію, найкраще в сучасних умовах входження в СОТ та інші європейські структури знайти можливості для одночасного застосування як кейнсіанської, так і монетарної концепції. По-друге, використовуючи економічні підйоми в державному регулюванні економіки, треба виходити з їхнього впливу на зміцнення економіки й на цій базі розв’язувати соціальні проблеми суспільства. По-третє, практика розв’язання таких проблем за рахунок спрямування фінансових ресурсів, у тому числі тих, які призначені на зростання в економіці грошової маси, на підвищення зарплати й пенсій, дає лише негативні наслідки. По-четверте, значне відставання підвищення продуктивності праці від її оплати призводить до затухання реального виробництва, спричиняючи напруження у соціальній сфері, особливо щодо виплати пенсій, що невдовзі проявиться з великою силою.

⁶ Кучма Л. Вірю в український народ. — К.: Альтернатива, 2000. — С. 239.

⁷ Аристотель Сочинения: В 4-х т., Т. 1. — М.: Мысль, 1976. — С. 70.